

RECENZJE

SCRIPTURA SACRA

Rok 1/1997, nr 1

Bruce M. Metzger, *The Canon of the New Testament*, Oxford 1987, tłum. niem. Hans M. Röttgers, *Der Kanon des Neuen Testaments: Entstehung, Entwicklung, Bedeutung*, Düsseldorf 1993, ss. 304.

Ustalenie kanonu ksiąg Pisma św., zarówno Starego, jak i Nowego Testamentu, było wynikiem długiego procesu, w trakcie którego jedne pisma uznane zostały za autorytatywne, natchnione i święte, inne zaś wyłączone z chrześcijańskiej literatury, używanej przez Kościoły lokalne w starożytności. Powstanie, rozwój i ustalenie kanonu jest przeto nierozłącznie związane z historią Kościoła pierwotnego.

Mimo iż ustalenie kanonu należy uznać za istotne i wzniosłe osiągnięcie w rozwoju myśli i praktyce Kościoła, to jednak zastanawia fakt, że historia pierwotnego Kościoła pomija całkowitym milczeniem tak istotne kwestie, jak np.: w jaki sposób, kiedy i kto dokonał ustalenia kanonu Nowego Testamentu. W związku z tym powstaje szereg szczegółowych pytań natury historycznej dotyczących kryteriów określających kanoniczność ksiąg, kolejności ksiąg w kanonie, roli i znaczenia herezji (np. Marcjona) w procesie uznania kanoniczności niektórych ksiąg biblijnych. Inne pytania odnoszą się do kwestii samego tekstu, np.: czy tzw. tekst zachodni Nowego Testamentu jest autentycznym tekstem kanonicznym, bądź którą spośród różnorodnych wersji należy uznać za tekst kanoniczny. Jeszcze inne problemy dotyczą zagadnień teologicznych, np.: czy kanon należy uznać za zbiór zamknięty czy otwarty; czy kanon to „autorytatywny zbiór ksiąg” czy „zbiór autorytatywnych ksiąg”; i w obu przypadkach — jak takie pojęcie kanonu wiąże się z wolą Boga wyrażaną w historii zbawienia.

Na powyższe pytania — w sposób niezwykle interesujący, sięgając do bogatego materiału patrystycznego — próbuje dać odpowiedź Bruce M. Metzger, profesor historii tekstu Nowego Testamentu w Princeton Theological Seminary oraz w Uniwersytecie Oxfordzkim (USA). Swoje opracowanie oparł na wieloletnich badaniach prowadzonych na seminarium doktoranckim w Princeton Theological Seminary (na temat relacji i wpływu starożytnych tekstów greckich i łacińskich na tworzenie się kanonu ksiąg Nowego Testamentu) oraz licznych wykładach wygłoszonych na uniwersytetach i seminariach w Ameryce Północnej, Wielkiej Brytanii, Australii i Afryce Południowej.

Wykorzystując źródła patrystyczne i współczesne badania, autor wskazuje na istotne elementy, jakie musiały zaistnieć, aby mogło dojść do ustalenia kanonu Nowego Testamentu. Po przedstawieniu bogatej literatury na temat kanonu i kanoniczności ksiąg Nowego Testamentu, Metzger w drugiej części swej rozprawy pragnie dać odpowiedź na

pytania, jak to się stało, że poszczególne księgi Nowego Testamentu otrzymały swój autorytet w Kościele pierwotnym oraz co było powodem, że tworzenie się i ustalanie kanonu było tak długotrwałym procesem.

Autor zwraca również uwagę, że ustalenie kanonu stanowiło z jednej strony zabezpieczenie własnej wiary, z drugiej zaś było obroną przed herezykami i herezjami, stanowiącymi ciągle zagrożenie dla pierwotnego Kościoła, zarówno na Wschodzie, jak i na Zachodzie. Autor nie ogranicza się tylko do przedstawienia historycznych dowodów odnoszących się do powstania kanonu Nowego Testamentu, lecz stara się także wskazać na znaczenie jakie problematyka kanoniczności ma dla teologii współczesnej i Kościoła XX w.

Praca, poprzedzona przedmową (s. 9–10) i wprowadzeniem (s. 11–17), dzieli się na trzy części.

W części pierwszej, zatytułowanej: *Przegląd literatury dotyczącej kanonu Nowego Testamentu*, w dwóch rozdziałach autor daje obszerny przegląd (w rozdz. I) literatury sprzed XX w. (s. 21–34) i (w rozdz. II) XX-wiecznej dotyczącej kanonu ksiąg Nowego Testamentu (s. 35–46).

Część drugą, noszącą tytuł: *Tworzenie się kanonu* (s. 47), otwiera rozdział (III) poświęcony roli Ojców apostoelskich w tzw. okresie przygotowań do tworzenia się kanonu Nowego Testamentu. Autor szczegółowo przedstawia w nim naukę następujących pism Ojców apostoelskich: Pierwszego Listu do Koryntian Klemensa Rzymskiego, Listów Ignacego Antiocheńskiego do Efezjan, Magnezjan, Trallan i Rzymian, *Didache*, rozprawy Papiasza, biskupa Hierapolis, znanej pt. *Egzegeza słów Pana*, Listu Barnaby, Polikarpa, biskupa Smyrny, do Filipian, *Pasterza Hermasa* oraz tzw. Drugiego Listu Klemensa (s. 48–80). W podsumowaniu Metzger stwierdza, że mimo różnorodnego obszaru geograficznego i istotnych różnic ideologicznych w pismach poszczególnych Ojców apostoelskich — uwzględniając zawarte w powyższych dziełach liczne cytaty z ksiąg nowotestamentalnych — można w kwestii kanoniczności pokusić się o następujące wnioski:

1) Odniesienie się do ksiąg Starego Testamentu, jak i pojawiających się stopniowo poszczególnych ksiąg Nowego Testamentu jest w okresie Ojców apostoelskich, tj. ok. 95–150 r. po Chr., bardzo różne.

2) Dla gmin chrześcijańskich wywodzących się z judaizmu Biblią były przede wszystkim księgi Starego Testamentu oraz pewna liczba ksiąg należąca do judaistycznej literatury apokryficznej.

3) Gminy chrześcijańskie, tworzące tzw. hellenistyczne skrzydło Kościoła, częściej przyjmują pisma, które później uznane zostały za kanoniczne.

4) W czasach Ojców apostoelskich nie ma żadnych wskazówek ani zaleceń zobowiązujących do korzystania tylko z ksiąg, które cieszą się „kanonicznością” w pełnym tego słowa znaczeniu. Jednak na podstawie dostępnych cytatów w dziełach Ojców można wnosić, które księgi Nowego Testamentu były już znane i używane przez pierwszych chrześcijan. Ojcowie apostoelscy intuicyjnie wyczuwali wewnętrzny autorytet cytowanych przez siebie ksiąg Nowego Testamentu, dużo wcześniej, zanim ich kanoniczność i autorytet zostały jasno określone.

5) Wraz z dziełami literackimi współtworzy się i współistnieje w tym czasie tradycja ustna. Składają się na nią przede wszystkim słowa Jezusowe, którym przypisuje się najwyższy autorytet.

6) Zauważa się też, że jedne cytaty zawierające słowa Jezusa podobne są do tych, jakie znajdujemy w czterech Ewangeliach, inne od nich odbiegają. Ale już w czasach Papiasza (ok. 70–140) jesteśmy świadkami podejmowania pierwszych prób zbierania słów Jezusa i umieszczania ich w księgach cieszących się autorytetem i zaufaniem czytelników.

W ten sposób już pod koniec II w. po Chr. zarysowuje się zbiór pism, które można nazwać załącznikiem kanonu Nowego Testamentu.

W kolejnym rozdziale (IV) zatytułowanym: *Wpływy na rozwój kanonu* (s. 81–115), autor zwraca uwagę na fakt, że na tworzenie się kanonu ksiąg Nowego Testamentu miały również wpływ czynniki natury religijnej: gnoza, herezje Marcjona i montanizmu oraz prześladowania, jak i natury socjokulturowej: przejście, na przełomie I i II w. po Chr., od formatu zwoju do postaci kodeksu, charakterystyczne dla końca I w., zarówno wśród Żydów, jak i pogan, tworzenie list uznawanych Pism, np. ok. 90 r. synod w Jabne ogłasza listę ksiąg wchodzących w skład Starego Testamentu — tzw. kanon palestyński. W świecie antycznym zaś można wyliczyć: listę dekretów pierwszych cesarzy, zebraną przez jurystę Ulpiana, kodeks Justyniana, czy tzw. kanony Zenodotusa z Efezu (285 przed Chr.), Arystofanesa z Bizancjum (195 przed Chr.) i Arystarcha z Samotraki (185 przed Chr.) zawierające krytyczno-literackie opracowania pism wcześniejszych autorów. Podobnie powstał zapewne tzw. kanon aleksandryjski, zawierający księgi deuterokanoniczne Starego Testamentu.

W rozdziałach V i VI, noszących tytuły: *Rozwój kanonu na Wschodzie* (s. 116–141) i *Rozwój kanonu na Zachodzie* (s. 142–162), autor przedstawia wpływ, jaki na przyjęcie do kanonu poszczególnych ksiąg Nowego Testamentu wywarli: na Wschodzie — w Syrii: Tacjan, Teofil oraz Serapion z Antiochii; w Azji Mniejszej: *Męczeństwo Polikarpa* autorstwa Marcjanusa i Meliton z Sardes; w Grecji: Dionizjos z Koryntu, Atenagoras i Arystydes; w Egipcie: Pantainos, Klemens Aleksandryjski i Orygenes; na Zachodzie — w Rzymie: Justyn Męczennik, Hipolit; w Galii: Ireneusz z Lyonu, domniemany autor *Listu Kościołów do Lyonu i Vienny*; w Północnej Afryce: *Akta męczenników scylitańskich*, Tertulian, Cyprian z Kartaginy oraz traktat pastoralny anonimowego autora zatytułowany: *Przeciw grze w kości*.

Na podstawie cytowanych tekstów nowotestamentalnych w dziełach powyższych autorów można wnosić, że pod koniec III w. po Chr. spośród obecnie znanych ksiąg Nowego Testamentu pełnym autorytetem cieszyły się cztery Ewangelie, Listy Pawła oraz gdzieś indziej Dzieje Apostolskie i Apokalipsa. Inne pisma takie, jak: List do Hebrajczyków, List Jakuba, Listy Piotra, Jana i Judy znajdowały się na obrzeżu kanonu. Oprócz nich wymienieni autorzy przyjmowali za kanoniczne również pewne apokryfy, np. na Wschodzie Klemens Aleksandryjski — List Klemensa Rzymskiego, List Barnaby, *Pasterza Hermasa* i Apokalipsę Piotra; na Zachodzie Hipolit z Rzymu — *Pasterza Hermasa*, *Didache*, List Barnaby, Apokalipsę Piotra i Akta Pawła. Dowodzi to, że w III w. po Chr. nie ma jeszcze pełnej zgodności w kwestii ustalenia kanonu ksiąg Nowego Testamentu.

W rozdziale VII poświęconym apokryfom (s. 163–184) autor uświadamia nam, że w czasie ustalania się kanonu ksiąg Nowego Testamentu istniało bardzo wiele innych pobożnych pism, cieszących się niekiedy lokalną kanonicznością, które jednak później nie zostały uznane za kanoniczne. Autor wyróżnia wśród nich 4 kategorie: 1) Ewangelie apokryficzne — tu omawia fragmenty nieznannej Ewangelii zachowane w *Papirusie Egertona 2*, Ewangelię Hebrajczyków, Ewangelię Egipską i Ewangelię Piotra; 2) Dzieje apokryficzne — Akta Pawła, Jana i Piotra; 3) Listy apokryficzne: *Epistola apostolorum*, Trzeci List Pawła do Koryntian, List do Laodycejczyków, korespondencję Pawła z Seneką; 4) Apokalipsy apokryficzne — Apokalipsa Piotra i Apokalipsa Pawła.

Rozdział VIII przedstawia dwie wczesne listy ksiąg Nowego Testamentu (s. 194–200). Pierwsza, zawarta w kanonie Muratoriego, wylicza cztery Ewangelie (Mt, Mk, Łk, J), Dzieje Apostolskie, Listy Pawła (1–2 Kor, Ef, Flp, Kol, Ga, 1–2 Tes, Rz) oraz inne listy (Judy, dwa Jana — prawdopodobnie 2 i 3), Księgę Mądrości, Apokalipsy (Jana, Piotra)

i *Pasterza Hermasa* (s. 185–194). Druga lista została umieszczona w kanonie Euzebiusza z Cezarei, który w swojej *Historii Kościoła* wylicza trzy klasy ksiąg: 1) *homologumena*, tzn. księgi powszechnie uznawane za kanoniczne (cztery Ewangelie, Dzieje, Listy Pawła, 1 P i 1 J oraz Ap); 2) *antilegomena*, tj. księgi, co do których istnieją wątpliwości (Jk, Jud, 2 P oraz 2 i 3 J); 3) *notha*, tj. księgi uznawane za niekanoniczne, wśród których wymienia: księgi fałszywe (Akta Pawła, *Pasterz Hermasa*, Apokalipsa Piotra, List Barnaby, Nauka Apostołów, Ewangelia Hebrajczyków i Apokalipsa św. Jana) oraz księgi nieortodoksyjne, podające błędną naukę (Ewangelia Piotra, Tomasa i Matiasa oraz Akta Andrzeja, Jana i innych apostołów).

W rozdziałach IX i X omówiono próby zamknięcia kanonu na Wschodzie (s. 201–218) i na Zachodzie (s. 219–235). Autor zwraca uwagę na rozpoczęte w IV w. wysiłki Kościołów wschodniego i zachodniego dotyczące ustalenia kanonu ksiąg Nowego Testamentu. W Kościele wschodnim próby te mają miejsce od czasów Cyryla Jerozolimskiego do Synodu Trullańskiego, były też podjęte w kościołach syryjskim, armeńskim, georgijskim, koptyjskim i etiopskim (abisyńskim). W Kościele zachodnim zaś próby te obserwuje się od czasów Dioklecjana do końca okresu starożytności, a następnie w wiekach średnich i w okresie reformacji, zamyka je Sobór Trydencki.

Część trzecia zatytułowana: *Kanon — jego historyczne i teologiczne problemy*, składa się z dwóch rozdziałów: *Problemy w pierwotnym Kościele* (s. 238–251) i *Pytania stawiane dzisiaj* (s. 252–271). Autor porusza w nich następujące kwestie: kryteria kanoniczności, natchnienie a kanon, którą część Nowego Testamentu jako pierwszą uznano za autorytatywną, problem wielości ewangelii a Ewangelie kanoniczne oraz odrębność Listów św. Pawła. W rozdziale prezentującym współczesne pytania autor porusza problemy związane z kanonicznością ksiąg Nowego Testamentu stawiane dzisiaj, np. jaka forma tekstu jest kanoniczna, czy kanon to zbiór zamknięty czy otwarty, czy istnieje kanon (tzn. jakieś hermeneutyczne *principium*) w kanonie (czyli w zbiorze ksiąg Nowego Testamentu), czy kanon to „zbiór autorytatywnych ksiąg”, czy „autorytatywny zbiór ksiąg”

Książkę uzupełniają cztery dodatki przedstawiające: historię słowa „kanon” (s. 272–276), różnorodną kolejność ułożenia ksiąg Nowego Testamentu (s. 277–282), tytuły ksiąg nowotestamentalnych (s. 283–286) oraz najstarsze zbiory ksiąg Nowego Testamentu (s. 287–297); tutaj autor wylicza: kanon Muratoriego, kanon Orygenesusa, kanon Euzebiusza z Cezarei, kanon w Kodeksie Klaromontanus, kanon Cyryla Jerozolimskiego (ok. 350), kanon Cheltenham (ok. 360), kanon Synodu z Laodycei (ok. 363), kanon Atanazjusza (ok. 367), kanon według *Canones Apostolicae* (ok. 380), kanon Grzegorza z Nazjanzu (329–389), kanon Amfilochiusza z Ikonium (po 394) oraz kanon trzeciego synodu w Kartaginie (397). Pracę zamyka indeks imion (s. 298–304).

Pracę profesora B.M. Metzgera, mimo iż adresowana jest do środowiska uniwersyteckiego (cechuje ją naukowa argumentacja), można polecić każdemu, kto bliżej pragnie się zapoznać z problematyką kanonu i kanoniczności ksiąg Nowego Testamentu.

Ks. Bernard Polok